

Levande 1600-tal

G. Wetterberg

26/3 - 28/3 2006

Frfattaren har skrivit en kritiker-rosad biografi ver Axel Oxenstierna. Att skriva en biografi innebr 'research', och allt det man lyckas grva fram fr inte plats, utan det blir oundvikligt att en del material blir ver. Det r frestande att tro att freliggande volym, en ess-samling, utgr efterskrden av tidigare mdor. Den saft, som likt grappan, kan pressas ur de redan utpressade druvorna.

Titeln lovar mer, eller snarare annorlunda, n vad verket kan leverera. Det rr sig faktiskt inte s mycket om att gra 1600-talet levande, detta r en svr uppgift, utan att tillfragra nya reflektioner p det tema som legat till grund fr hans tidigare biografi. Boken inledes dock med en serie personportrtt. Frfattaren har lyckats grva upp en gammal bonde, en rttshaverist fr att ge rst t de ofrlse stndet. Det lyckas inte speciellt. Ej heller de tunnagelstora portrtten ver Johannes Rudbeckius, de Geer, Maximilian I av Bayern, Wallenstein och Richelieu frmr att g utver vad man kan frvnta sig i en Encyclopedi. Per Brahe med den smtt absurda brdstoltheten r den ende i raden av de portrtterade som faktiskt fr lite liv. Brahe kommer jag ihg frn historieundervisningen och hans goda styre av Finland (i Grevens tid). Frfattaren utmanar inte p ngot stt denna vedertagna sanning utan njer sig med att frmedla den ¹. Men den person som frfattaren terkommer till om och om igen, som vore han ofrmgen att slppa honom, r hans hjlte Axel Oxenstierna.

Radarparet, fr att begagna vulgr nysvenska, Gustav II Adolf och Oxenstierna r mig bekant frn gamla folkskolans historieundervisning. 'Vore jag s kall som Er' lr kungen ha sagt 'skulle vi frysa till is'. Oxenstierna lr ha riposterat 'att vore jag lika het som kungen, skulle vi bda brinna upp'. Den alerte skolpojken suger upp allt som sges och bevarar det i sitt minne fr evinnerlig tid. Axel Oxenstierna lr alltid ha lagt av sig sina sorger och bekymmer med klderna nr han gtt fr att lgga sig fick vi ven veta. Dock med tv undantag. Lützen och Nrdlingen. Drtill lrde vi oss att krig krver tre ting. Pengar, pengar och pengar. Och att Sverige under Stormaktstiden var en koloss p lerftter.

Axel Oxenstierna var svensk kansler under 42 r och mer n ngon annan den svenska stormaktstidens arkitekt. Det svenska stormaktsvldet hade en mycket begrnsad livstid, och detta var inte annat att frvnta sig. Att det verhuvudtaget kom till stnd berodde dels p vissa turliga omstndigheter dels p att landet under den kritiska tiden hade en sdan duglig ledning. Men Oxenstiernas inflytande strckte sig lngt utver de storvulna ren, ja mycket av den statsapparat han skapade str sig n idag.

Hans uppgift var inte enkel, betonar frfattaren. Livet var inte enklare fr tvrtom. Han hade ingenting att bygga p, utan allt mste byggas upp frn grunden ur knappast

¹ Mera handfast minns jag slottsruinen Brahehus uppe p hjden strax innan Grnna och mitt emot Visings. Vi for ofta frbi den p vgen mellan Motala och Jnkping, och talade alltid om att ngon gng stanna och kltra upp till den. Det blev aldrig av. I brjan av 70-talet byggdes motorvgen ttt intill med rastplats och allt. Drmed frsvann det sagolika skimmer som tidigare besjlat den.

ingenting. Landet var fattigt och vidsträckt med nästan obefintliga kommunikationer². Och det som byggde Sverige var Kriget. Först kriget mot de närmaste grannarna, och som Oxenstierna nyktert påtalade i början av sin tid, alla rikets grannar var fiendligt inställda, antingen redan inbegripna i anfall mot Sverige eller i begrepp att så göra. Att snarja sig ur den danska gastkramingen³ utgjorde den första uppgiften. Framgångsrika hertig i stället den andra⁴ innan den slutgiltiga involveringen i det redan 12 år gamla 30-åriga kriget. Den ena uppgiften viktigare än den andra. Med uppgiften växer mannen. Eller krossas. Oxenstierna stod bi. Kriget är ett mål, men det behövs medel. Det ena fruktstämmer det andra. I militära sammanhang kallas det logistik. Men liksom taktiken endast är ett utskott av strategin, så ser Oxenstierna djupare och längre och bygger upp en struktur av vilken logistiken endast utgör utväxter.

Att bygga från grunden är en fascinerande uppgift. Att kunna styra och ställa mer eller mindre enväldigt är varje tyrannns nödskedda. Oxenstierna var uppenbarligen ingen tyrann men han behövde på andra sidan inte bekymra sig om en valmanskr som med jämna mellanrum måste bliddas. Han kunde tänka långsiktigt till skillnad från dagens politiker eller företagsledare med frestade val eller kvartalsrapporten hängande över sig. Sammankopplingen mellan naturliga givor, som outsinlig arbetsförmåga, experimentlystnad, förhandlingspsykologi med ett därtill passande projekt är vad som innebär lycka, eller tminstone ett ytterst fruktbar livsverk. Författaren fascinerar djupt. En samtida politiker har inte samma akademiska frihet som för i tiden⁵. Kanske det i viss mening trots allt var enklare då, när en politiker kunde verka som en vetenskapsman, och inte ta andra hänsyn än de tekniska som hörde uppgiften till.

Att räkna upp de innovationer som Oxenstierna införde, alltifrån postverkets uppbyggnad till universitetens terupplivande, vore något traditionellt. Tillräckligt vore det att peka på några saker med vilka man inte normalt förknippar honom, som uppståndet av det nätverk av informatörer och spioner, strategiskt placerade över hela tyska riket⁶, som försg kanslern med en övertröffad versikt över det kaotiska skeendet.

Vad handlade Trettioåriga kriget egentligen om? De uppenbara orsakerna, som religionsfrihet, utgör sällan de verkliga. Hur kunde det komma sig att det katolska Frankrike, som nyligen bekämpat sin egen protestantiska minoritet - Huguenoterna, gick i förbund med det Lutherska Sverige? Det ligger nära till hands att tala om så kallad storpolitik. Frankrike, Europas vid denna tid dominerade demografiska komponent, kunde sig hotad av den personallunion som förband Spanien med det stligt baserade tyska kejsarriket, och som dessutom var framkrad i Frankrikes norra flank. Imperier strävar efter att utveckla hegemonier. Det Trettioåriga kriget var ett modernt krig fört med ilderdomliga vapen. Ett gigantiskt inbördeskrig involverande många utomstående intressenter. I större eller mindre skala har det

² Det är väl känt att de mesta av kommunikationerna fick företas vintertid

³ Älvsborgs lösen är det välkända exemplet. Enligt författaren ett genialiskt mästerverk i förhandlingens dila och ofta desperata konst. Ett högt spel som lika gärna skulle kunnat gå snett och därmed ha kvävt Oxenstiernas karriär i dess linda.

⁴ Oxenstierna tjänstgjorde under tio år i erövade besittningar i Preussen. En nyttig lrotid.

⁵ Ven om under 1900-talet några skaffade sig den friheten, dock med katastrofala resultat

⁶ Och inte bara i det tyska riket. Den danske kungens hovmlare var i Oxenstiernas tjänst. Något kunde väl denne snappa upp ur de kungliga makarnas samkväm

teruppsttt vrliden ver. Konflikttrdar, speciellt i den tredje vrliden, som aldrig tycks riktigt lka ut. Trettio-riga kriget lkte ut. Det utmynnade i en lngdragen fredsprocess, som i mngt och mycket anticerade modern internationell diplomati. Men kanske framfr allt, som frfattaren ppekar, fregrep den de byzantinska frhandlingsrundor som knnetecknar det moderna EU-samarbetet, vars rtter således i rakt nedstigande led kan om man s är hågad hrledas till manglingarna i Osnabrück och Münster. Oxenstierna var i sitt ess⁷. Och det trettio-riga kriget skapade en ny vrlsordning, tminstone ur ett snvt europeiskt perspektiv, en ordning som skulle verka bestende under hela 1700-talet⁸ tills de kullkastades av Napoleon. Och den korta napoleonska oredan skulle avlsas av Wienerkongressen och 1800-talets vrlsordning, som i sin tur skulle krossas av Frsta Vrlskriget⁹. I de sm detaljerna r historien kaotisk, likt en brownsk rrelse; men de stora dragen ger en betydligt enklare bild.

Den klassiska historieskrivningen gr en skillnad mellan verheten och det anonyma folket. Samhllsstrukturer r traditionellt stratifierade. Var och en vet sin plats tminstone i det feodala samhlllet¹⁰. I ett fattigt land som Sverige var verheten. d.v.s. adeln mycket begrnsad. Ett tunt skikt som inte var vuxen den uppgift som Oxenstierna plade den. Lsningen var att bredda rekryteringen. Dugliga ofrlse mn snappades upp och sattes p ansvarsfyllda poster. I den mn detta inverkade p adelns privilegier fanns alltid mjligheten till infrlvning genom att helt enkelt adla dem. Resultatet blev att skaran av adelsmn vxte. Ett fenomen lngt ifrn begrnsat till Sverige¹¹ Gymnasier instiftades och Uppsala universitet, som ovan nmnts, terupplivades, precis som nya akademier instiftades i bo och Dorpat¹². Men en akademisk kultur skapas inte ver natt, och fr att erhlla gedigen bildning skickades yngligen ut till framfr allt till de tyska staterna¹³. Detta krjde pengar och drmed en mentor. En ofrlse utan adlig sponsring stod sig sltt. Man skall dock inte verdriva denna ndesutvning. Ynglingen mste frst utmrka sig. Det talas i vra dagar s mycket om

⁷ Att avbryta fientligheter vore denne msterdiplomaten frmande. Trycket skulle hela tiden ligga p, och de svenska (lego)styrkorna var som bekant aktiva in i det sista, med ervringen av Prag som kronan p verket.

⁸ Utver Frankrike som befste sina naturliga grnsar, inklusive de tysktalande provinserna Elsass och Lottringen; utgjorde Holland och Sverige de omedelbara vinnarna. Dock deras positioner skulle ganska snart vertas av England och Ryssland respektive

⁹ Vars fred lade grunden fr mnga av de konflikter i Europa och dess nrhet som plgar dagens utrikespolitik.

¹⁰ Det indiska kastsystemet r ett ypperligt exempel. Grunden fr kastsystemet r inte hierarkin som sdan, utan att var individ tillhr en viss yrkesgrupp, d.v.s. har en bestmd plats i livet. En sdan struktur verkar frstelnande, men ven betryggande, och man skall inte frneka att det svarar mot djupt liggande mnskliga behov, inte ndvndigtsvis bara de som svarar mot att hrska och underkastas.

¹¹ I slutet av l'ancien regime i Frankrike var en betydande del av den franska befolkningen adlig, ven om majoriteten av denna brd hankade sig fram i ett universiellt delat armod.

¹² Nuvarande Tartu dr i post-sovjetisk era en speciell stolthet r frknippad med universitetets gamla svenska anor.

¹³ Kontrasten mellan ett vlmende och kulturellt blomstrande Tyskland och ett kargt och efterblivet Sverige, ett veritabelt U-land, m ha varit frapperande vid den tiden. Sverige var onekligen ett U-land, jmfrbart med mnga av dagens efterblivna statsbildningar, och frfattaren efterlyser i var och ett av dagens statsembryon en Oxenstiernakopia att bringa ordning och reda, basen fr varje vlstnd.

social snedrekrytering och hur svårt det är för de som växer upp i studieovana hem att hävda sig akademiskt. Detta är nonsense. Om den rätta hgen och fallenheten finns föreligger inga problem. Historien är fylld av personer som kommit ur ingenstans. Dock skall man heller inte frledas tro att alla fick chansen. Att vcka uppmrksamhet, d.v.s. bli upptäckt beror till en stor del på slumpen. Sedan under de närmaste hundra åren växte en elit fram. Adlandet av en förtjänstfull individ brukade dock sällan yngla av sig på efterkomman som oftast blev lika tafatt som adeln i vrigt. Oxenstierna är själv ett bra exempel. Visserligen s pushade han för sina bröder och sner liksom avlgsnare slktingar, men ingen av dem kunde hävda sig gentemot honom. Efterkomma har han skert. Slkten lever nog vidare, dock utan några stora namn. Man brukar i genetiska sammanhang tala om regressionen mot medelmåttighet. Men vad efterströvade Oxenstierna av sina adepter? Gott förhuvud är, trots dystra profetior, mycket användbart i vitt skilda sammanhang. Oxenstierna hade väl knappast behov av kreativa individer, men dock kompetenta, och med sittfäsk. Att behärska Latin var uppenbarligen en nödvändighet. Den professionella utbildningen bestod av askultationer vid olika verk. Författaren skriver uppskattande om dessa och beklagar att den ej längre tillämpas inom regeringskansliet. Wetterberg har ett förflutet som historiedoktorand avbrutit av en karrir inom UD. Hans perspektiv på vad som utmärker en elit är således annorlunda än det en vetenskapsman skulle anlägga. Den moderna eliten för honom utmynnar nu i politikerfamiljerna. Han observerar att det blir svårare och svårare att verka som politiker om man inte mer eller mindre är bokstavligen född till det. Som sagt, det talas mycket om att akademikerfamiljer avlar sig själva, men självaveln är ju betydligt mycket mera frapperande inom politiken.

Vilken motsvarande utmaningen står det moderna Sverige inför? Författaren spekulerar i att den upp-och-nedvända befolkningspyramiden kommer att utgrä en utmaning så väl stor som den det Trettioåriga kriget tillhandahöll för snart 400 år sedan.